

Володимир ВАЛІГУРА

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ СПРАВЛЯННЯ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто цінові та нецінові механізми впливу непрямих податків на інвестиційний клімат у державі. Представлено нейтральний, песимістичний і оптимістичний сценарії впливу непрямих податків на інвестиційно-інноваційну активність суб'єктів господарювання. Проаналізовано інвестиційні та інноваційні стимули, закладені у механізмах справляння податку на додану вартість, акцизного збору й мита в Україні у контексті прийняття Податкового кодексу України.

Інвестиційно-інноваційна спрямованість податкової системи найбільшою мірою визначається механізмами функціонування окремих податків, які регламентовані у нормативно-правовій базі податкової системи тієї чи іншої держави. Тому, відповідно до класифікації інструментів податкового регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності щодо податкових платежів, невід'ємною частиною податкового інструментарію регулювання згаданого процесу є непрямі податки.

Актуальність дослідження впливу непрямих податків на інвестиційно-інноваційний розвиток в Україні пов'язана з тим, що наша держава знаходиться на шляху утвердження ринкової економіки і, як й для більшості країн такого типу, у структурі податкових надходжень України велику питому вагу відіграють непрямі податки. Зокрема, у 2009 р. надходження податку на додану вартість до бюджету становили 40,5% від загальних податкових надходжень, акцизного збору – 10,4%, а мита – 3% [1, 78–79]. Таким чином, у сукупності непрямі податки становили 53,9% податкових надходжень. Не вдаючись до логіки та механізму впливу

непрямих податків на діяльність суб'єктів господарювання, той факт, що їхня частка у структурі податкових надходжень більша, свідчить про вагомий потенціал непрямих податків щодо активізації інвестиційної й інноваційної компоненти у державі. Іншим аспектом, що визначає актуальність дослідження обраної проблематики, є необхідність зміни структури виробництва вітчизняної продукції, що реалізується на внутрішньому ринку та експортується у напрямку збільшення частки доданої вартості в її ціні, чого можна досягти за допомогою використання різних механізмів адміністрування ПДВ. Також підсилює актуальність наукових пошуків в окресленій царині прийняття ВР України Податкового кодексу. Адже у момент масштабної зміни та систематизації податкового законодавства психологічно й адміністративно легше сприймаються податкові нововведення.

Науковий пошук в окресленій царині у своїх працях започаткували В. Геєць, І. Горбенко, В. Диба, О. Жилінська, О. Замасло, Ю. Іванов, Б. Кваснюк, М. Крупка, А. Кузнєцова, Б. Маліцький, А. Никифоров, С. Онишко, В. Парнюк, В. Подлесна, О. По-

пович, В. Семиноженко, В. Соловйов, Л. Шаблиста та ін. Дослідження зазначених науковців присвячені висвітленню механізмів податкового стимулювання інвестиційної й інноваційної діяльності в Україні. В окремих роботах наводиться зарубіжний досвід використання податкових стимулів для формування позитивного інвестиційного клімату, характеризуються бюджетні інструменти стимулювання інвестицій та інновацій, а також аналізуються інструменти податкового стимулювання, передбачені у вітчизняній нормативно-правовій базі. Натомість недостатньо висвітлені особливості впливу окремих видів податків на притік інвестицій в контексті теоретичних і практичних аспектів.

Зважаючи на зазначене, метою статті є висвітлення цінових і нецінових механізмів впливу непрямих податків на інвестиційно-інноваційний розвиток держави й аналіз інструментів податкового стимулювання інвестицій та інновацій за допомогою непрямих податків у контексті прийняття Податкового кодексу України.

Для дослідження та аналізу можливого надходження інвестицій і розвитку інноваційного підприємництва за рахунок дії непрямих оподаткування необхідно розглянути теоретичні механізми такого впливу. Для цього ми пропонуємо розглянути три сценарії механізму функціонування непрямих податків щодо інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання: нейтральний (відсутність впливу на інвестиційно-інноваційну активність); песимістичний (негативний вплив на інвестиційно-інноваційну активність) та оптимістичний (позитивний вплив на інвестиційно-інноваційну активність).

Нейтральний сценарій базується на тому, що непрямі податки згідно з економічною сутністю та іманентною природою перекладаються на споживачів. В ідеальному випадку непрямі податки не впливають на господарську активність суб'єктів господа-

рювання, оскільки їхні платники нараховують та сплачують суми податків, а включаючи їх у ціну товарів і послуг, повертають сплачені суми. При цьому носіями податків такого виду є споживачі виробленого продукту, а платники просто виступають податковими агентами. Схематично нейтральний сценарій зображений на рис. 1.

За представленого сценарію непрямі податки нейтрально впливають на прийняття рішень суб'єктами господарювання щодо вкладання інвестицій у той чи інший вид діяльності, оскільки вони не впливають на фінансовий результат діяльності підприємства. За умови такого функціонування непрямих податків рішення щодо інвестування будуть обумовлюватись іншими факторами: податковою політикою щодо інших податків, попитом на продукцію, що виготовляється, технологічним процесом виробництва тощо.

Такий сценарій можливий за умови відсутності конкуренції на ринку продукції, що виготовляється або при наявності абсолютно нееластичного попиту на цю продукцію.

Однак зазвичай суб'єкти господарювання функціонують у конкурентному середовищі, а для продукції більшості підприємств характерний еластичний попит за ціною. В таких умовах реалізація нейтрального сценарію практично неможлива.

Песимістичний сценарій реалізовується тоді, коли в законодавчій базі відсутні будь-які податкові преференції в частині непрямих податків, а підприємство працює в конкурентних умовах і виготовляє продукцію, на яку є еластичний за ціною попит. У такому випадку, як і за нейтрального сценарію, непрямі податки включаються в ціну товару. Однак вплив конкуренції змушує виробників продукції оптимізувати ціну товарів і послуг та спричиняє дію механізму зворотного перекидання непрямих податків, що веде до зниження ціни за рахунок зменшення

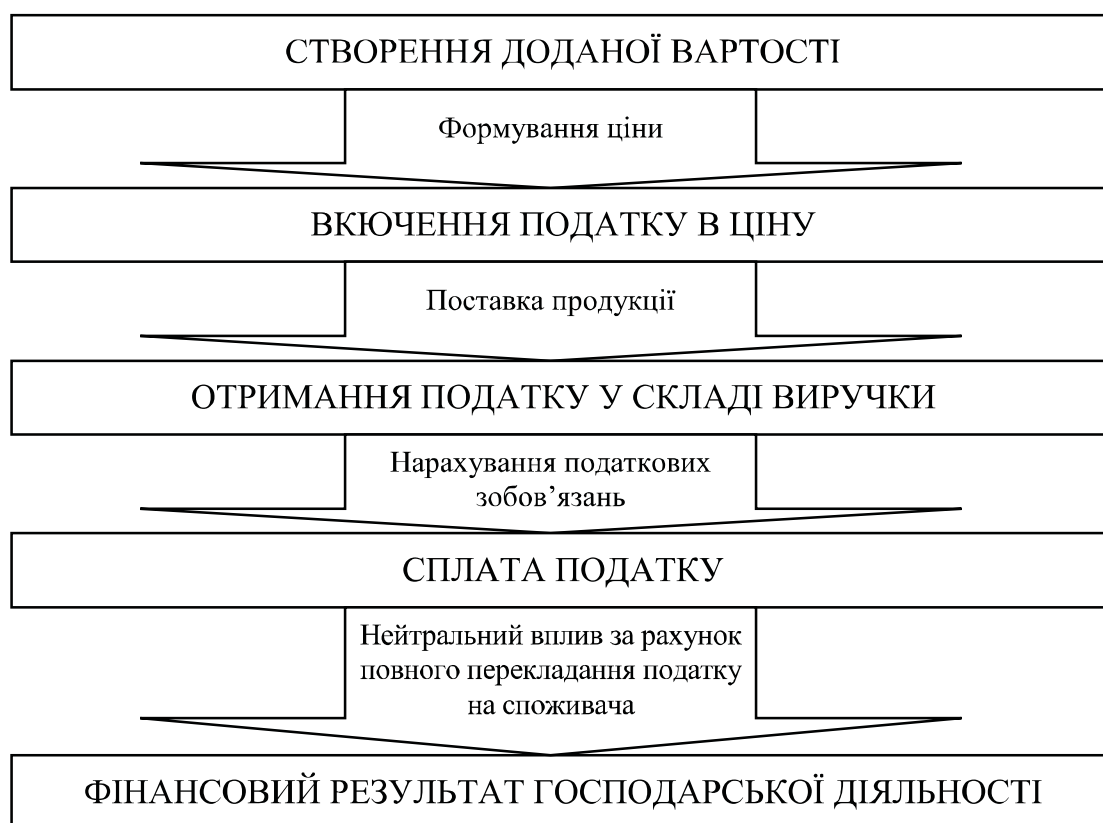

Рис. 1. Нейтральний сценарій впливу непрямих податків на інвестиційну та інноваційну активність суб'єктів господарювання

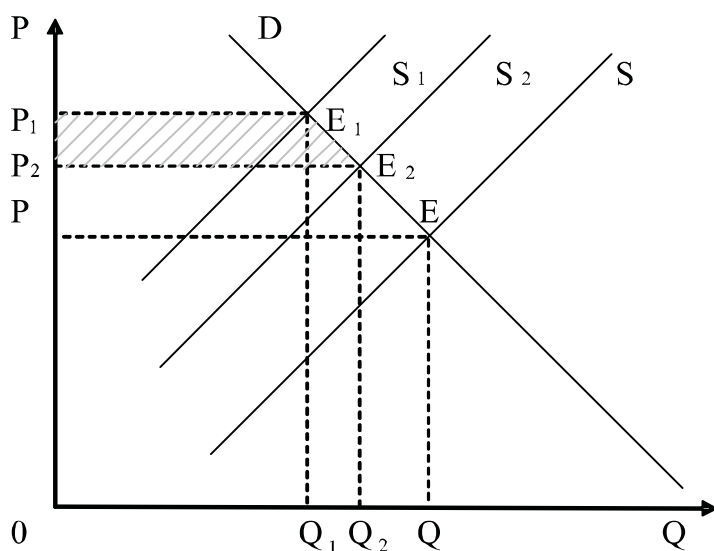

Рис. 2. Графічна інтерпретація явища зворотного перекидання податків*

* Джерело: [1, 44].

обсягу прибутку внаслідок дії податку. Таким чином, частина непрямих податків лягає податковим тягарем не на споживачів товару, а на власників, які володіють капіталом даного підприємства.

Графічно явище зворотного перекидання податку зображене на рис. 2.

Припустимо, що до впровадження податку рівень ціни та обсяг продажу становили OP та OQ відповідно. Із введенням податку, при його повному перекиданні на споживача, ціна збільшиться до величини OP_1 , а відповідно до закону попиту обсяг реалізації зменшиться до величини OQ_1 .

(за умови незмінної величини доходів покупців). Якщо нова комбінація ціни та обсягу реалізації зменшить доходи підприємців, то вони змушені, максимізуючи свій прибуток, знизити ціну реалізації до рівня OP_2 і сплачувати частину податку за власний рахунок. На рис. 2 величина податку, яка зворотно перекладається, зображена відрізком OP_1-OP_2 , а чотирикутник $P_1E_1E_2P_2$ показує величину доходу, яку підприємець втрачає внаслідок зворотного перекладання податку.

Схематичне зображення песимістичного сценарію представлено на рис. 3.

Представлений сценарій описує негативний вплив непрямих податків на інвестиційну та інноваційну активність підприєм-

ницького сектора. Це обумовлено тим, що власники капіталу підприємства змушені нести частину податкового тягаря щодо непрямих податків, тобто спостерігається зниження рентабельності виробництва і прибутковості. За таких умов пригнічуються стимули до інвестування.

Оптимістичний сценарій базований на зниженні податкового навантаження на суб'єктів господарювання за рахунок надання податкових преференцій щодо непрямих податків за видами діяльності, в які доречно спрямувати додаткові інвестиції. За такого сценарію податок може лише частково (щодо загального підходу) включатись у ціну товарів і послуг (зниження

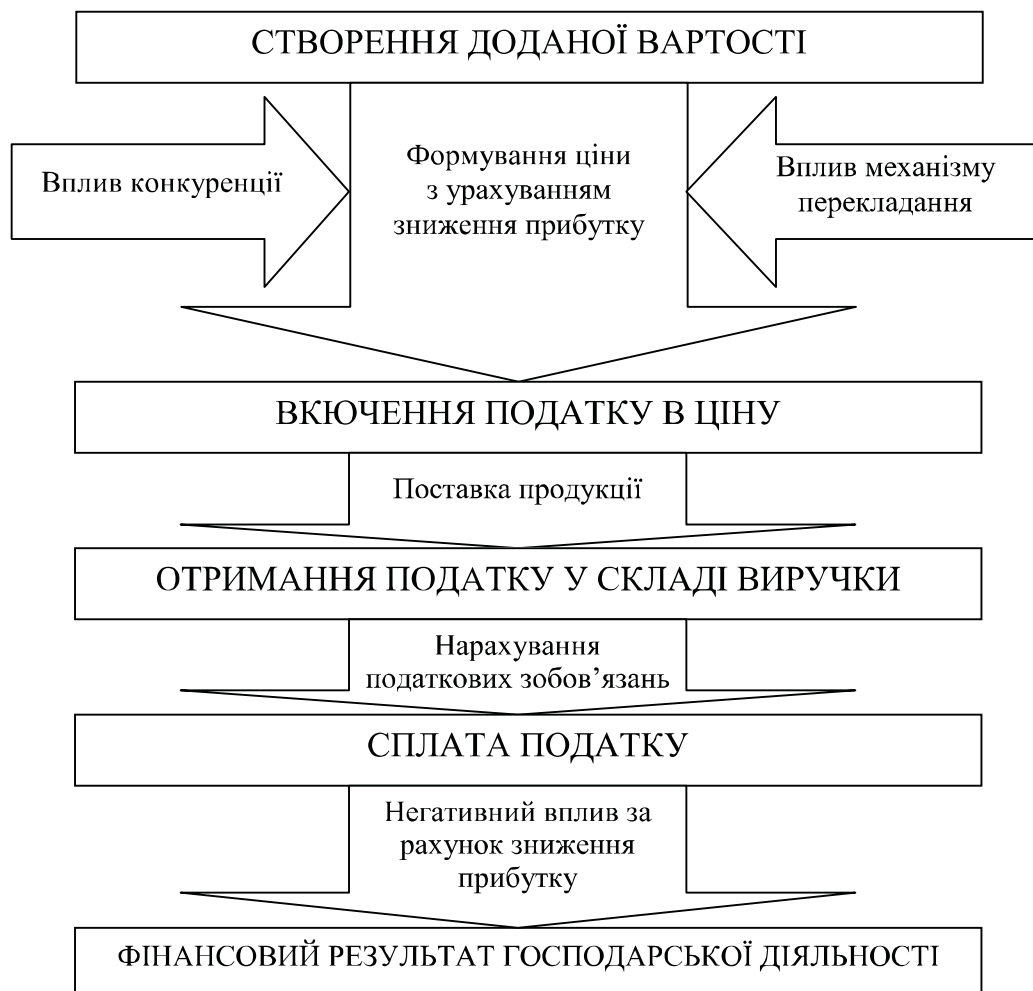

Рис. 3. Песимістичний сценарій впливу непрямих податків на інвестиційну та інноваційну активність суб'єктів господарювання

ставки, оподаткування частини податкової бази), взагалі не включатись (звільнення від оподаткування певних операцій) або повертатись платнику за умови його реінвестування у виробничу діяльність. Схематичне зображення оптимістичного сценарію представлено на рис. 4.

Отже, за допомогою дії згаданих податкових преференцій через ціновий механізм спостерігається приріст фінансового результату господарської діяльності платника податків. А це стимулює притік інвестицій в ті сфери діяльності, для яких встановлені преференції.

Таким чином, ми можемо зробити висновки, що податкові преференції у сфері непрямих податків можуть позитивно впливати на притік інвестицій здебільшого через ціновий механізм. Однак є й позацінові інструменти активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в контексті справляння непрямих податків. До таких інструментів належать спрощення механізмів адміністрування податків та безпосереднє звільнення від оподаткування (як операцій поставки) передачі коштів у формі інвестицій.

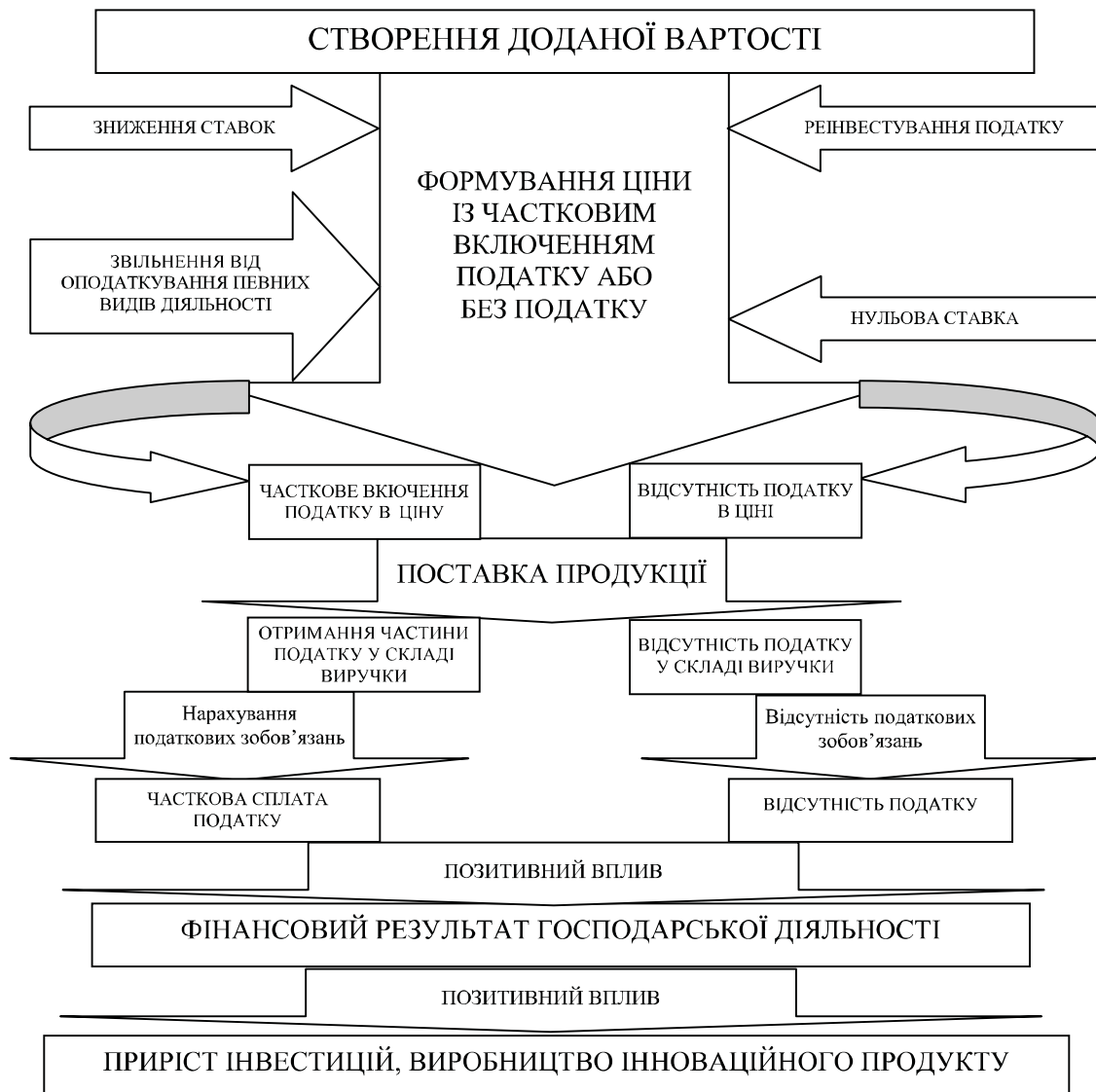

Рис. 4. Оптимістичний сценарій впливу непрямих податків на інвестиційну та інноваційну активність суб'єктів господарювання

Для практичного аналізу настання оптимістичного сценарію впливу непрямих податків на інвестиційну та інноваційну активність суб'єктів господарювання доцільно проаналізувати наявні у вітчизняній фіскальній практиці непрямое оподаткування податкові інструменти за окремими податками.

Зважаючи на обсяг сфери впливу кожного із непрямих податків, цілком очевидно, що найбільший вплив на платників податків чинить податок на додану вартість. Це пояснюється тим, що ПДВ є універсальним акцизом з великим колом платників та широкою базою оподаткування. Також він справляється як при поставці товарів на території України, так і при імпорті їх на митну територію України.

Розглянемо інструменти, передбачені у нормативно-правовій базі справляння податку на додану вартість в Україні, які можуть сприяти активізації інвестиційної та інноваційної діяльності.

Одним із найважливіших нецінових механізмів сприяння притоку інвестицій, закладених у нормативно-правовій базі справляння ПДВ, є виключення з об'єктів оподаткування випуску (емісії), розміщення у будь-якій формі управління та продажу (погашення, випуску) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування відповідно до закону, включаючи інвестиційні й іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю, деривативи, а також корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери формах. Така норма визначена Законом України "Про податок на додану вартість" № 168/97-ВР від 03.04.1997 р. [2] та передбачена у Податковому кодексі України [3]. За своєю економічною суттю ця операція не є об'єктом оподаткування, адже не передбачає створення доданої вартості.

Таким чином, залучення інвестицій шляхом описаного механізму через цінні папери не передбачає нарахування податкових зобов'язань по ПДВ і є вагомим інвестиційним стимулом.

Найбільш вагомою складовою серед усіх інструментів активізації інвестиційно-інноваційної діяльності є наявність операцій, які за своєю економічною сутністю створюють додану вартість, але звільнені від оподаткування ПДВ, завдяки їх пріоритетності з точки зору соціально-економічного розвитку держави.

Відповідно до положень Податкового кодексу України такі операції доцільно поділити на ті, що покликані сприяти притоку інвестицій загалом і ті, які передбачені для формування позитивного інвестиційного клімату в сферах, де використовуються інновації.

Проаналізуємо першу групу операцій в контексті їх наявності у Податковому кодексі України та Законі України "Про податок на додану вартість" від 03.04.97 р. № 168/97-ВР. У табл. 1 згруповано найвагоміші з точки зору інвестиційної привабливості звільнені від оподаткування ПДВ операції.

Звичайно, ці операції є пріоритетними для держави з позиції соціального та економічного розвитку. Так, постачання продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят є пріоритетною сферою з точки зору доступності таких продуктів для населення, а відповідно, й покращення демографічної ситуації в державі. Звільнення від оподаткування таких операцій робить виробництво згаданих товарів прибутковішим, що передбачає притік інвестицій у сферу виробництва товарів дитячого харчування. Загалом такі операції звільнюються від оподаткування ПДВ як у Законі України "Про ПДВ", так і в Податковому кодексі України. Однак у згаданому законі присутня норма щодо обов'язковості реалізації таких товарів "молочними кух-

нями та спеціалізованими магазинами і куточками". У Податковому кодексі України ці слова відсутні, що може спричинити ризику заниження податкових зобов'язань, шляхом реалізації як пільгових товарів, так і товарів, що не належать до такої категорії. Адже проконтролювати ведення окремого податкового обліку для товарів пільгової категорії й інших в одного суб'єкта підприємницької діяльності складно.

Наступними соціально пріоритетними сферами з точки зору підтримки інвалідів та охорони здоров'я загалом є реалізація товарів і надання послуг щодо постачання комплектуючих для виготовлення технічних засобів реабілітації інвалідів; постачання послуг з охорони здоров'я та послуг реабілітаційними установами для інвалідів; постачання лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні. Звичайно, ці сфери є надзвичайно пріоритетними і їх необхідно підтримувати. Однак практика засвідчує, що пільги з ПДВ щодо послуг з охорони здоров'я і реалізації медикаментів хоча й спрямували інвестиції у ці сфери, однак не вплинули позитивно на цінову політику в окреслених сферах. Відсутність контролю за ціновими надбавками по реалізації медикаментів і надання медичних послуг створили високу рентабельність у цих сферах для підприємств, що займаються такими видами діяльності, проте соціального ефекту такі пільги не принесли. Оскільки у Податковому кодексі збережені описані норми, для більшого соціального ефекту потрібно здійснювати державний контроль за ціною політикою в згаданих сферах.

Із виокремлених у табл. 1 операцій до соціально спрямованих також потрібно віднести операції з постачання (передплати) періодичних видань друкованих засобів масової інформації та книжок, учнівських зошитів, підручників тощо; постачання релігійними організаціями культових послуг,

предметів культового призначення та ритуальних товарів державними і комунальними службами і постачання послуг з перевезення пасажирів міським пасажирським транспортом (крім таксі) за регульованими тарифами. Необхідність соціальної підтримки надання представлених послуг та реалізації товарів і спрямування інвестицій в окреслені сфери не викликає сумніву. Адже, видання друкованої літератури та розвиток освіти підвищує інтелектуальний потенціал держави, а інші згадані сфери є невід'ємними складовими життєдіяльності суспільства. Проте для доступності таких товарів і послуг також потрібний державний контроль за ціною політикою.

До сфер діяльності, які здебільшого спрямовані на економічний розвиток держави і звільнені від оподаткування ПДВ, належать постачання земельних ділянок (продаж, передача), земельних часток (паїв), крім тих, що знаходяться під об'єктами нерухомості; постачання будівельно-монтажних робіт з будівництва доступного житла та житла, що будується за державні кошти; ввезення на митну територію України товарів, що використовуються для потреб літакобудівної промисловості суб'єктами літакобудування (до 1 січня 2016 р.). Звільнення від оподаткування земельних ділянок і паїв – це механізм притоку інвестицій у сільське господарство. Його економічна сутність ґрунтується на зниженні орендної плати за надані у користування землі, завдяки відсутності податкових зобов'язань при передачі в оренду землі.

З усіх перелічених у табл. 1 операцій лише постачання будівельно-монтажних робіт з будівництва доступного житла та житла, що будується за державні кошти не належить до операцій, звільнених від оподаткування у Законі України "Про ПДВ", а віднесене до таких операцій у Податковому кодексі України. Такі дії законодавця покликані сприяти розвитку будівельної галузі

Таблиця 1

Окремі операції, що звільнені від оподаткування податком на додану вартість та мають інвестиційну спрямованість

№ п/п	Короткий зміст операції	Наявність операції у ПКУ	Наявність операції у ЗУ "Про ПДВ"
1	Постачання продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят	+	+
2	Постачання комплектуючих для виготовлення технічних засобів реабілітації інвалідів, безпосередня поставка таких засобів та виробів медичного призначення для інвалідів	+	+
3	Постачання послуг з охорони здоров'я та послуг реабілітаційними установами для інвалідів	+	+
4	Постачання послуг з перевезення пасажирів міським пасажирським транспортом (крім таксі) за регульованими тарифами	+	+
5	Постачання релігійними організаціями культових послуг, предметів культового призначення та ритуальних товарів державними і комунальними службами	+	+
6	Постачання земельних ділянок (продаж, передача), земельних часток (паїв), крім тих, що знаходяться під об'єктами нерухомості	+	+
7	Постачання (передплата) періодичних видань друкованих засобів масової інформації та книжок, учнівських зошитів, підручників тощо	+	+
8	Постачання лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні	+	+
9	Постачання будівельно-монтажних робіт з будівництва доступного житла та житла, що будується за державні кошти	+	-
10	До 1 січня 2016 р. ввезення на митну територію України товарів, що використовуються для потреб літакобудівної промисловості суб'єктами літакобудування	+	+
11	До 1 січня 2015 р. виконання робіт та постачання послуг суб'єктами підприємницької діяльності-резидентами України, які одночасно здійснюють видавничу діяльність, діяльність з виготовлення, розповсюдження книжкової продукції та виробництва паперу і картону.	+	+

в частині будівництва доступного житла і притоку інвестицій у цей вид діяльності.

Літакобудівна промисловість в Україні є галуззю, продукція якої успішно конкурує на світовому ринку. Не випадково, що й законодавство по ПДВ пильгує цю сферу діяльності шляхом звільнення від оподаткування ввезення на митну територію України товарів, що використовуються для потреб літакобудівної промисловості. Така пільга була наявна у Законі України "Про ПДВ" та передбачена й у Податковому кодексі України. Ефективний розвиток літакобудівної промисловості підтверджує доцільність наявності такого виду пільги.

Таким чином, проаналізувавши операції, звільнені від оподаткування, яким притаманна найбільша інвестиційна спрямованість, ми приходимо до висновку, що вони покликані активізувати соціально-економічний розвиток в Україні. Проте, якщо економічна складова зазвичай реалізовується за допомогою ринкових механізмів ціноутворення, саме зловживання останніми з боку суб'єктів підприємницької діяльності може стримувати реалізацію соціального ефекту. Тому, у більшості галузей, які підлягають пільговому оподаткуванню ПДВ, необхідно встановлювати державний контроль за цінами.

Звернемося до аналізу звільнених від оподаткування ПДВ операцій, які покликані сприяти інвестуванню в інноваційний розвиток України (табл. 2).

Згідно з механізмом впливу на інноваційну діяльність податкове стимулювання такої діяльності може здійснюватись через сприяння науковим розробкам шляхом підготовки кадрів і матеріального забезпечення та впровадження наукових розробок на практиці. В Законі України “Про ПДВ” та Податковому кодексі України звільнені від оподаткування ПДВ наступні операції: оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунку Державного казначейства України; безкоштовна передача приладів, обладнання, матеріалів, крім підакцизних, науковим установам та науковим організаціям; ввезення на митну територію України устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, а також матеріалів, що використовуються для виробництва такого устаткування. Зазначені види пільг позитивно впливають на

інвестиційно-інноваційний клімат у державі, однак, на нашу думку, перелік таких операцій доцільно розширити. До інноваційних продуктів, які дозволено ввозити на територію України без сплати ПДВ, віднесено лише устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії. Натомість при ввезенні багатьох інших інноваційних продуктів ПДВ потрібно платити. Крім цього, практично відсутні пільги по ПДВ для вітчизняних підприємств, які виготовляють інноваційну продукцію при реалізації такої продукції. На нашу думку, доцільно сформулювати чіткий реєстр інноваційних продуктів, для уникнення зловживання пільгами, і звільнити від оподаткування ПДВ поставку та ввезення таких продуктів.

У вітчизняному законодавстві пільги щодо ПДВ, які стосуються інновацій, частково регулюються й не податковими законами, однак і їх перелік дуже звузився. Зокрема, редакцією Закону України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 р. № 40-IV було встановлено значні пільги для інноваційних підприємств, які стосувалися сплати ПДВ. Так, 50% ПДВ за опе-

Таблиця 2

Окремі операції, що звільнені від оподаткування податком на додану вартість та мають інноваційну спрямованість

№ п/п	Короткий зміст операції	Наявність операції у ПКУ	Наявність операції у ЗУ “Про ПДВ”
1	Постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами	+	+
2	Постачання бібліотеками, які перебувають у державній або комунальній власності або у власності всеукраїнських громадських організацій інвалідів платних професійних послуг	+	+
3	Оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунку Державного казначейства України	+	+
4	Безкоштовна передача приладів, обладнання, матеріалів, крім підакцизних, науковим установам та науковим організаціям	+	+
5	Ввезення на митну територію України устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, а також матеріалів, що використовуються для виробництва такого устаткування	+	+